

ERZURUM MASALLARININ GİRİŞ VE BİTİŞ FORMELLERİNİN SÖZ DİZİMİ

Syntaxes of Initiative and Finale Formal Expressions of Erzurum Tales

Hilal ŞEN İDE*

Özet

Masallar içinde birtakım formel ifadeler bulunduran, olağanüstü unsurlar barındıran sözlü anlatılardır. Formellerin konuları tüm masalarda ortaktır. Bu makalede Erzurum masallarının giriş ve çıkış formellerinin söz dizimi, yapısal ve işlevsel açıdan incelenerek, formellerin cümle yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Erzurum masalları, formeller, söz dizimi.*

Abstract

Tales are oral narratives which have extraordinary elements and some formal expressions. Topics of formal expressions are common. In this paper, syntaxes of initiative and finale formal expressions have been found out by considered in the terms of structural and functional aspects.

Key Words: *Tales of Erzurum, formal expressions, syntax.*

1. Giriş

Masallar “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.” /Sakaoğlu, 2004:4) Güncel Türkçe Sözlük’te masal kavramı ”Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan,sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri, vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2011:1630) Sakaoğlu’nun aktarımıyla Bilge Seyidoğlu Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi için yazdığı masal maddesinde ise “masal kelimesi ile halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu ‘bir varmış bir yokmuş’ gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir

* Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hilal.sen@atauni.edu.tr

uzunluğu olan, sonunda, 'yedi içti muratlarına erdiler' yahut 'onlar erdi muratlarına, biz çıkalım kerevetine, gökten üç elma düştü, biri anlatana, biri dinleyene biri de bana' gibi belirli sözlerle sona eren, zaman ve mekân kavramlarıyla kayıtlı olmayan, bir sözlü anlatım türü kastedilmektedir." demektedir.(Sakaoğlu, 2007:2)

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere masallar, içinde birtakım formeller içeren anlatılardır. Formeller en kısa tanımıyla masalarda kullanılan kalıp ifadelerdir. Saim Sakaoğlu formelleri Başlangıç (Giriş) Formelleri, Bağlayış (Geçiş) Formelleri, Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller ve Bitiş Formelleri olarak dört ana gruba ayırır. (Sakaoğlu, 2007:58-66). Anlam bakımından gayet zengin olan formeller, yapıları bakımından da çeşitli farklılıklar gösteren ve dil bilimsel açıdan incelenmesi gereken kalıp ifadelerdir.

Bilge Seyidoğlu tarafından derlenen ve çalışmanın konusu olan Erzurum masalları yetmiş bir masaldan oluşur.¹¹² Bu masalarda Erzurum'un farklı ağız özelliklerini yansıtan kullanımlar bulunmaktadır. Dolayısıyla aynı formelin birkaç farklı söylenişi ile karşılaşmak mümkündür. Erzurum masallarının giriş ve çıkış formelleri, az ögeden oluşan kısa formellerdir. Yetmiş masalın elli yedisinde giriş formeli kullanılırken on dördünde herhangi bir giriş formeli kullanılmamıştır. Yine yetmiş bir masalın altmış beşinde bitiş formeli mevcutken altı tanesinde ise herhangi bir bitiş formeli tespit edilmemiştir. Masalların yalnızca iki tanesinde tekerlemeli giriş formeli kullanılmıştır.

2. Özne

Giriş formellerinde altmış gerçek özne ve yüz gizli özne vardır. Gizli öznelerin hepsi "bir varmış bir yokmuş" formeliyle oluşturulmuş cümlelere

¹¹² Eserde verilen listede yetmiş iki adet masal görülmektedir. Fakat yetmiş ikinci eser sadece tekerlemeden oluşmaktadır. Masalların giriş ve bitiş formellerini incelediğimiz için onu listeye dâhil etmedik.

aittir. Bitiş formellerinde otuz sekiz gerçek, yüz seksen üç gizli, otuz dokuz katılan ve bir belirsiz özne kullanılmıştır. Gizli öznelerin çoğu “Yiyip içip murada ermek” formelinde kullanılmıştır:

2.1. Kullanımlarına Göre Özneler

2.1.1. Gerçek Özne

*Vahdin birinde **bir gız** varidi. (Yüzük Kaçıran Kuş)*

*Vahdi zamanında bizim **Sultan Süleyman hazretleri** var idi.*

(Serencam)

*Bir varımış bir yoğumuş bir zamanın birinde **bir padişahın üç tane gızı** varmış. (Leylek 1)*

***Bunnar** tezeden gendilerine yeddi gün, yeddi gece toy düğün edirler. (Beyböyrek)*

*Önce **Koroğlu**'nın annesinin **gırh gün gırh gece düğünü** oldi, sona da **Hasan Bey**'nen **Telli Hanım**'ın düğünü oldi. (Koroğlu)*

2.1.2. Gizli Özne

Ø Bir varmış Ø bir yohmuş zamanın birinde bir padişah varmış.

(Bengiboz)

Ø Varımış Ø yohumuş Allah'dan gayri kimse yohumuş. (Ölü Yiyen Derviş1)

[O]Yiyir[o] içir[o] muradına geçir. (Beyböyrek)

2.1.3. Katılan Özne

Katılan özneler “biz de” ve “siz de” öznelerinden oluşmuştur.

***Biz de** yiyah içah muradımıza geçah. (Hain Vezir)*

***Siz de** yiyin için muradınıza geçin. (Leylek 1)*

2.1.4. Açıklamalı Özne

*[Onlar] **Hep beraber** yer içer muratlarına geçerler. (Uyuyan Delikanlı)*

2.2. YAPILARINA GÖRE ÖZNE TÜRLERİ

Formellerde kullanılan özneler beş grupta incelenebilir.

2.2.1. Ø

Öznelerin büyük çoğunluğu bu gruba girmektedir. Çünkü büyük bir kısmı “Bir varmış bir yokmuş” ve “Yiyip içip yerin dibine geçmek” yapısındadır.

[Onlar] Gırh gün gırh gece toy düğün ediller. [Onlar] Yiyir [onlar] içir [onlar] yerin dibine geçiller. (Ahmedi Dürre)

[O] Tezeden ayilesine gırh gün gırh gece toy düğün etdi. (Hain Vezir)

[Onlar] Evvelâ gırh gün gırh gece bu padişahın gızınnan toy düğün ediller, [onlar] ondan sora da ikinci garısına toy düğün ediller

2.2.2. BÖ+ö

Bir bağlayıcı ve özne hâli ile birlikte oluşturulmuş özne grubudur.

*... vahdi zamanın birinde **bir anayınan bir oğul** varmış. (Pallucu Büyük)*

*... vahdın zamanında **bi tane kariyınan kocası** varmış. (Tavuk Kız)*

***Huri gızıynan gendisi** gırh gün gırh gece top düğün edirler, tezeden.*

(Üç Narlar)

2.2.3. İ+ö

Giriş formellerinde bu kalıpta bir kullanım yoktur. Bitiş formellerinde örnekleri mevcuttur.

***Padişah** bunların yeniden düğünlerini tutar... (Nar Tanesi 1)*

***Onnar** yiyir içir yerin dibine geçiller. (Perişan Tüccar)*

***Onlar** erir muradına, **darısı** bizim başımıza. (Üç Karpuz Güzeli)*

2.2.4. İTm+ö

İsim tamlaması ve özne hâlinin birlikte kullanımı ile oluşturulmuştur.

*Bir varmış bir yoğumuş **bi padişahın bi oğlu** varmış. (İngiliz Kralı)*

*Varmış yohumuş **bir padişahın bir gızı** varmış, **darı dünyada.** (Celali Ahmet)*

*...**Allah'ın gulu** çoğumuş... (Üç Narlar)*

*...zamanın birinde **tüccârın bir kızı** varmış. (Uyuyan Delikanlı)*

Bitiş formellerindeki iki formelde de tamlayanı düşmüş ad tamlaması şeklinde bulunur:

...Göğden üç elma düştü, **[elmalardan]** biri hekât söyleyene, **[elmalardan]** biri diyniyene biri de bene. (Beyböyrek)

2.2.5. Ö+E

Bu yapıdaki özneler bitiş formellerinde sıklıkla kullanılmıştır. Çünkü masal anlatıcıları masaldaki olayı bitirdikten sonra aynı şeylerin kendinde ve çevresinde de olmasını istediği için “biz de yiyip içip muradımıza geçelim” yapısını sıklıkla kullanmışlardır.

Biz de yidih işdih yerin dibine geçdih. (Altın Şamdan)

...**siz de** yiyin için muradınıza geçin. (Köroğlu)

Biz de yiyah içah yerin dibine geçah. (Sırma Saç)

2.2.6. STm+ö

Bu yapı da giriş formellerinde kullanılmıştır.

Varımış yoğumuş **bir padişah** varımış. (Şamdan)

Varımış yohmuş burda **bir zengin bir Ehmets Bey** namında bir adam varmış. (Perişan Tüccar)

Bir varmış bir yokmuş zamanın birinde **bir tacir** varmış. (Hoca Efendi)

Varımış yohumuş vahdın zamanında **iki tane kardaş** varımış. (Yedi Kancık Babası)

2.2.7. İYC+ö

Ölüyü diriltmek câhili yola getirmekten çok heyirlidir.(Hz. İsa Hikayesi)

3. Yüklemler

3.1. Tümleçleriyle Birlikte Yüklemler

Bunlar yüklem fiili ve tümleçlerin birleşiminden oluşur. Yargının oluşması için yüklem fiili zorunludur. (Daşdemir, 2014:126)

3.1.1. Yüklem Fiili

Yüklem fiili yüklem ismi denen herhangi bir isimle ek fiilin birleşmesinden oluşur. (Daşdemir, 2014:127)

3.1.2. Yüklem İsmi

İsim ya da fiil soylu herhangi bir kelime ya da kelime grubuna denir. Türkçede yapı olarak sadece isim cümlesi vardır. Çünkü fiil soylu olanlar da üzerlerine aldıkları isimleştirici eklerle yani isim-fiil, sıfat-fiil ekleriyle isimleşirler. (Daşdemir, 2014:127)

3.1.2.1. İsimden Yapılmış Yüklem İsimleri

Giriş formellerinin hepsi bu şekildedir. Bitiş formellerinde de örneği vardır. İsimden yapılmış yüklem isimlerinde sıklıkla “var” ve “yok” sözcükleri kullanılmıştır. Bu kelimeler *fiilden türemiş sıfat olmaları, bazı biçimbirimlerle ilişkilerinin sıfat türünden sözcüklerle bu biçimbirimler arasındaki ilişkiye benzemesi ve söz dizimsel açıdan, tarihi ve çağdaş lehçelerdeki örneklerinin de tanıklıklarıyla, sıfat tamlamalarının tamlanan kısmında yer almaları yönleriyle sıfatlara benzemektedirler.* (Çakmak, 2013:469)

Varımış yohumuş bi padişah varımış. (Gül Sinan)

Vahdın birinde bir padişahın üş tene oğli varıdı. (Ahmet Şah)

Bir varımış bir yohumuş Allah'dan başha kimse yohumuş. (Totok)

Şimdi ismi Çoban Köprüsüdür. (Çoban Mehmet Baba)

3.1.2.2. Fiilden Yapılmış Yüklem İsimleri

Bitiş formellerinin yüklem fiili fiilden yapılmış yüklem isimlerinden oluşmuşlardır. Deyimleşmiş yüklem isimleri en sık kullanılan yüklem isimleridir. Bunlar “kırk gün kırk gece düğün yapmak, muradına ermek, yiyip içip yerin dibine geçmek” ile ilgili formellerdir.

3.1.2.2.1. Eks Yİ

Ayrıca üç bitiş formelinde işaretli yüklem fiili kullanılmıştır.

*Onlar erir muradına, darısı bizim başımıza [olsun] (Üç Karpuz
Güzeli)*

*...Göğden üç elma düşdi, biri hekât söyliyene, [düşdi] biri diyniyene
[düşdi] biri de bene [düşdi]. (Beyböyrek)*

*Göyden üç alma düşdi. İkisi söyliyene [düşdi], biri de dinniyennere
[düşdi]. (Muradına Nail Olmayan Dilber)*

3.1.2.2.2. Yİ

...Gari diyir çi (Karı Şerri)

O sıra diyir ki Hz. İsa... (Hz. İsa Hikayesi)

Yedi işdi yerin dibine geçdiler. (Padişahın Üç Kızı)

Allah cümle hasretlileri gavuşdursun. (Üç Narlar)

3.1.2.2.3. Yİ+so+E

...Cördün mü ya gari şerrini? (Karı Şerri)

3.1.2.2.4. Deyim

Bitiş formellerinde deyimleşmiş yüklem sıklıkla kullanılmıştır.

Onnar yiyir içir muratlarına geçiller. (Mektup)

Gırh gün gırh gece toy düğün etdi padişahın kızına. (Hasan Çelebi)

Tezeden ayilesine gırg gün gırh gece toy düğün etdi... (Hain Vezir)

*Bunnar tezeden gendilerine yeddi gün, yeddi gece toy düğün edirler.
(Muradına Nail Olmayan Dilber)*

Yiyir içir yerin dibine geçiller. (Ahmedi Dürre)

Biz de yidih işdih yerin dibine geçdih. (Altın Şamdan)

Onnar orda yiyir içir yerin dibine geçiller... (Nardanesi 2)

4. Ek Fiil

İncelediğimiz formeller ağız özellikleri kullanılarak oluşturulduğu için ek fiilin i-, u-, ı-, Ø-, gibi farklı kullanımları mevcuttur.

Var t-mış yoh u-muş. (Beyböyrek)

Var t-mış yoh u-muş. (Ölü Yiyen Derviş 1)

...Allah'dan başha çimse yoğ i-miş. (Üç Tane Vasiyet)

Bir var Ø-miş bir yok Ø-muş (Uyuyan Delikanlı)

Vahdi zamanında bir Ehmet Bezircan var i-di. (Ahmet Bezircan)

5. Tümeleçler

5.1. Yer Tümeleci

5.1.1. STm+bu

*Varımış yohumuş bir padişahın bir gızı varımış, **darı dünyada.** (Celali Ahmet)*

5.1.2. Z₁+bu

*Varımış yohmuş **burda** bir zengin bir Ehmet Bey namında bir adam varmış. (Perişan Tüccar)*

*Onnar **orda** muratlarına eriller o da **orda** galir. (Topal Leylek)*

5.2. Zaman Tümeleci

En çok kullanılan tümeleçtir. Olayın geçtiği zamanın belirsizliğini anlatmak için giriş formellerinde sıklıkla kullanılmıştır.

5.2.1. İTm+bu

İsim tamlaması ve bulunma hâli ile oluşmuş tümeleçlerdir.

***Vahdın birisinde** bir adamın bir de garısı vardı. (Karı Şerri)*

***Vahdi zamanın birinde** bir padişah var idi. (İylik Et De Suyu At Balık Bilmezse Halik Bilir)*

*Varımış yohumuş **vahdın zamanında** bi padişah varımış. (Altın Şamdan)*

5.2.2. ZT (BÖ (ZT₁+ZT₂+ZT₃+ZT₄+ZT₅))

*Bir varımış bir yohumuş Allah'dan başha kimse yohumuş. **Zaman zaman içinde halbur saman içinde deve tellâl iken, horoz berber iken ben anamın beşiğini tıngır mungır sallarken** bir garı bir goca varımış. (Totok)*

5.2.3. ZT(BÖ(ZT₁+ZT₂+ZT₃))

*Bir varımış bir yohumuş **evel zaman içinde galbur saman içinde deve tellâl iken** bi padişah varımış. (Muradına Ermeyen Dilber 1)*

5.3.Hedef Tümlenci

5.3.1. İT+hd

*Onlar erir muradına, darısı **bizim başımıza** [olsun].(Üç Karpuz Güzeli)*

5.3.2. Eks İTm+hd

[Kendi] Oğluna kırk gün kırk gece düğün yaptırıyor... (Bengiboz)

5.3.3 STm+hd

*ondan sora da **ikinci garısına** toy düğün ediller. (Dal Boyu Dal Yusuf)*

5.3.4. BÖ+hd

*Bu garı da tezedden gırh gün gırh gece **Hüsnü Yusuf'nan** [onun] nişannısına toy düğün edir, yiyr içir yerin dibine geçiller. (Hüsnü Yusuf)*

5.3.5. Zm+hd

*...biri de **bene** [düşdi]. (Beyböyrek)*

5.3.6. SYC+hd

*...biri **hekât söyliyene** [düşdi].(Beyböyrek)*

5.3.7. BÖ+hd+E

Sırma saçınan oğluna da gırh gün gırh gece toy düğün yapillar...(Sırma Saç)

5.3.8. Zm+hd+E

Bunnara da tehrardan gırh gün toy düğün ediller.(Acemoğlu)

5.4.Yineleme Tümlenci

5.4.1. Z₁+ay

*Padişah bunların **yeniden** düğünlerini tutar... (Tembel Ahmet)*

Huri gızıtnan gendisi gırh gün gırh gece top düğün edirler, tezeden...(Üç Narlar)

*Bunnara da **tehrardan** gırh gün toy düğün ediller... (Acemoğlu)*

5.5. Durum Tümleci

5.5.1. ZYC

Orada yiyip içip onar muradına geçiyor. (Melikşah)¹¹³

...bunlar yiyip içip muratlarına geçiyorlar. (Bengiboz)

*...Biz de yiyip içip muradımıza ereg. (İyilik Et De Suya At Balık
Bilmezse Halik Bilir)*

5.6. Sıralama Tümleci

5.6.1. Z₁+ø

*Önce Köroğlu'ynan annesinin gırh gün gırh gece düğünü oldi...(
Köroğlu)*

*Evvelâ gırh gün gırh gece bu padişahın gızınnan toy düğün ediller
...(Dal Boyu Dal Yusuf)*

5.6.2. Z₁+E

...sona da Hasan Bey'nen Telli Hanım'ın düğünü oldi...(Köroğlu)

*ondan sora da ikinci garısına toy düğün ediller....(Dal Boyu Dal
Yusuf)*

5.7. Kaynak Tümleci

5.7.1. İ+ay

...Göğden üç elma düşdi...(Beybörek)

5.7.2. Z₁+ay

Ordan beratini isdedi Ehmet Beg muradına irdi. (Ahmet Bezirgan)

5.8. Nesne

5.8.1. İ+ns

Bu padişa oğlu da sevdiğini buldi, muradına nail oldi. (Üç Turunçlar)

5.8.2. Z_m+ns

...Bunnari aldi götürdi evine... (Gül Sinan)

¹¹³ Orada kelimesi tam bir mekân bildirmemektedir. Sabit bir yer bildirmediği için “orada yiyip içmek” bir bütün olarak düşünülmüş ve Durum Tümleci olarak değerlendirilmiştir.

5.8.3. İ+ø

...*yemehler yedirdi, ajlar doyurdi, cıplahlar ceydirdi*... (Gül Sinan)

İki tane nesne de cümle biçiminde oluşturulmuştur.

5.8.4. C+(BÖ(C₁+C₂))

O sıra diyir ki Hz. İsa “Ölüyü diriltmek câhili yola getirmekten çok heyirlidir. Çoh golaydır.” (Hz. İsa Hikayesi)

5.8.5. C(BÖ(C₁+C₂))

Gari diyir çi, “Cördün mü ya gari şerrini?” “Sen sen ol da bir daha gari şerrine inanmazlıh etme.” (Karı Şerri)

6. Cümle Yapıları**6.1. Basit Cümleler****6.1.1. Basit Düz Cümleler****6.1.1.1. Ö+YB Yapılı Cümleler**

Elimizdeki cümlelerin büyük çoğunluğu Ö+YB yapısındadır. Giriş formellerinde bu kalıba uygun yüz yirmi cümle tespit edilmiştir.

[Ö₁]+Y₁ (YF--kp[+ş])

Bir varmış bir yoğumuş. (Üç Narlar)

[Ö₁]+Y₁(YF- -kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF- -kp[+ş])

Bir varmış bir yohmuş. (Acemoğlu)

[Ö₁]+Y₁(YF- -kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF- -kp[+ş])

Bir varımış bir yohumuş (Üç Turunçlar)

[Ö₁]+Y₁(YF- -kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF- -kp[+ş])

Varımış yohumuş. (Leylek 2)

[Ö₁]+Y₁(YF--kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF--kp[+ş])+Ö₃+Y₃(YF--kp[+ş])

Varımış yoğimiş Allah'dan başha çimse yoğimiş. (Üç Tane Vasıyet)

[Ö₁]+Y₁(YF--kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF- -kp[+ş])+Ö₃+Y₃(YF- -kp[+ş])

Bir varımış bir yoğumuş bir padişahın bir lâlesi varımış. (Mektup)

[Ö₁]+Y₁(YF--kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF--kp[+ş])+Ö₃+Y₃(YF--kp[+ş]) +Ö₄

+ Y₄(YF- -kp[+ş])

Bir varmış bir yoğumuş. Allah'ın gulu çoğumuş, bir padişahın bir oğli varımış. (Üç Narlar)

Bitiş formellerinde ise bu kalıba uygun iki yüz elli bir adet cümle bulunmaktadır.

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{TkT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])$

Padişah tezedden toy düğün etdi. (Nar Tanesi 1)

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{YT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])$

Onnar orda yiyir içir yerin dibine geçiller. (Nardanesi 2)

$[\ddot{O}_1]+Y_1(\text{TYF}-(\text{ZT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+\ddot{O}_1+Y_1(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])^{114}$

Bunnarın cetdihlerini doyunca yedi işdi muratlarına ceşdiler. Biz de yiyah içah yerin dibine geçah. (Hoca Kadı İmam)

$[\ddot{O}_1]+Y_1(\text{TYF}-(\text{HeT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{TYF}-(\text{ZT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])$

Oğluna kırk gün kırk gece düğün yaptırıyor, bunlar yiyip içip muratlarına geçiyorlar. (Bengiboz)

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{N_TkT}+\text{YF})-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+\ddot{O}_4+Y_4(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])$

Padişah bunların yeniden düğünlerini tutar, yer içer muratlarına geçerler. (Tembel Ahmet)

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\text{\$}])+\ddot{O}_1+Y_1(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])+[\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])+[\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-[\text{-kp}][+\text{\$}])$

Bunnar yedi işdi muratlarına geçdiler. Siz de yiyin için muradınıza geçin. (Leylek 1)

¹¹⁴ Bu cümlede \ddot{O}_3 'ten sonra \ddot{O}_1 'e dönülmesinin sebebi olayın bitmesidir. Olayın anlatımı bittikten sonra anlatıcı kendi düşüncelerine geçmiştir. Yani bir konunun anlatımı bitmiş yeni bir konuya geçilmiştir. Bu durumda olan formeller aynı şekilde değerlendirilmiştir.

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{N}+\text{YF})-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_3+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_4]+Y_4(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_5]+Y_5(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_6]+Y_6(\text{YF}-\text{kp}[+\S])$

Bu padişah oğlu da sevdiğini buldu, muradına nail oldu. Toy düğün dutdu, yedi işdi muradına geçdi. (Üç Turunçlar)

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{TkT}+\text{ZT}+\text{HeT}+\text{YF})-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_2+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_4]+Y_4(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_1+Y_1(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_3]+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S])$

Bu garı da tezedden gırh gün gırh gece Hüsnü Yusuf'nan nişannısına toy düğün edir, yiyir içir yerin dibine geçiller. Biz de yedih işdih muradımıza geçdih. (Hüsnü Yusuf)

$[\ddot{O}_1]+Y_1(\text{TYF}-(\text{SrT}_1+\text{ZmT}+\text{BrT}+\text{YF})-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_2]+Y_2(\text{TYF}-(\text{SrT}_2+\text{HeT}+\text{YF})-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_3+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_4]+Y_4(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_5]+Y_5(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_1+Y_1(\text{YF}-\text{kp}[+\S])$

Evvelâ gırh gün gırh gece bu padişahın gızınnan toy düğün ediller, ondan sora da ikinci garısına toy düğün ediller. Onnar yiyir içir yerin dibine geçiller, biz de muradımıza geçdih. (Dal Boyu Dal Yusuf)

$\ddot{O}+Y(\text{YF}-[\text{-kp}[+\S]]) + \text{CSE}$

Şimdi ismi Çoban Köprüsüdür. (Çoban Mehmet Baba)

$\ddot{O}_1+Y_1(\text{TYF}-(\text{N}+\text{YF})-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_2]+Y_2(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + \ddot{O}_3+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S]) + [\ddot{O}_4]+Y_4(\text{YF}-\text{kp}[+\S])$

Kalihli Memmed bu gızı alır, mesud olur. Anası da gultarir rahat edir. (Kalikli Mehmet)

6.1.2. Odaklaştırma Yapılmış Cümleler

6.1.2.1. Tümleçlerin Başa Alındığı Cümleler

Giriş formellerinde bu kalıba uygun otuz yedi cümle bulunmaktadır. Bunların bir tanesi hariç hepsi Zaman Tümleci ile başlamışlardır.

$YrT+\ddot{O}_3+Y_3(\text{YF}-\text{kp}[+\S])$

...burda bir zengin bir Ehmet Bey namında bir adam varmış. (Perişan Tüccar)

ZT+ Ö+ Y(YF- -kp[+ş])

Vahdi zamanın birinde bir padişah var idi. (İylik Et De Suya At Balık..)

ZT+ Ö+ Y(YF- -kp[+ş])

Vahdın zamanında bir padişah varmış. (Hüsnü Yusuf)

ZT+ Ö₄+Y₄(YF- -kp[+ş])

...Zaman zaman içinde halbur saman içinde deve tellâl iken, horoz berber iken ben anamın beşiğini tıngır mungır sallarken bir garı bir goca varmış. (Totok)

Bitiş formellerinde ise bu kalıba uygun on altı cümle bulunur.

Ö₂+HeT+[Y₂(YF- [-kp+ş])]

...darısı bizim başımıza. (Üç Karpuz Güzeli)

DT+Ö₁+Y₁(YF- -kp[+ş])

Orada yiyip içip onar muradına geçiyor.(Melikşah)

SrT+Ö₁+Y₁(YF--kp[+ş])+[Ö₂]+Y₂(YF--kp[+ş])+[Ö₃]+Y₃(YF--kp+ş)

Ondan sora onnar yiyir içir muratlarına geçiller.(Kaz Hikayesi)

SrT₁+Ö₁+Y₁(YF- -kp[+ş])+ SrT₂+Ö₂+Y₂(YF- -kp[+ş])

Önce Köroğlu'ynan annesinin gırh gün gırh gece düğünü oldi, sona da Hasan Bey'nen Telli Hanım'ın düğünü oldi. (Köroğlu)

KyT+Ö₆+Y₆(YF--kp[+ş])+Ö₇+HeT+[YF-)kp[+ş]]+Ö₈+HeT+[YF--kp[+ş]]

...Göyden üç alma düşdi. İkişi söyliyene, biri de dinniyennere. (Muradına Nail Olmayan Dilber)

6.1.2.2. Kırık İfadeli Cümleler

Bbitiş formellerinde bir cümle bu kalıba uymaktadır.

Ö₁+Y₁(TYF-(N_TkT+_+YF-)-kp[+ş])

Padişah bunların yeniden düğünlerini tutar.(Tembel Ahmet)

6.1.2.3. Yükleme Sonda Olmayan Cümleler

Giriş formellerinde bir cümle, bitiş formellerinde ise iki cümle vardır.

$$\text{Ö}_3 + \text{Y}_3(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{YT}$$

...bir padişahın bir gızı varmış, darı dünyada. (Celali Ahmet)

$$\text{Y}(\text{TYF} - (\text{ZT} + \text{YF} -) - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{E} + \text{Ö} + \text{N}$$

O sıra diyir ki Hz. İsa “Ölüyü diriltmek câhili yola getirmekten çok heyirlidir. Çoh kolaydır.” (Hz. İsa Hikayesi)

$$\text{Ö} + \text{Y}(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{E} + \text{N}$$

Gari diyir çi, “Cördün mü ya gari şerrini?” “Sen sen ol da bir daha gari şerrine inanmazlıh etme.” (Karı Şerri)

6.2. Birleşik Cümleler

6.2.1. Birleşik Düz Cümleler

En az iki bağımsız yargıdan yani basit cümleden oluşan birleşik düz cümleler en sık karşılaştığımız cümle tipidir. Giriş formellerinde 98 cümle bitiş formellerinde ise 71 cümle bu kalıpta kullanılmıştır.

$$[\text{Ö}_1] + \text{Y}_1(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + [\text{Ö}_2] + \text{Y}_2(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}])$$

Varımış yoğumuş (Tasa Kuşu)

$$[\text{Ö}_1] + \text{Y}_1(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + [\text{Ö}_2] + \text{Y}_2(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}])$$

Bir varımış bir yoğumuş (İngiliz Kralı)

$$\text{Ö}_1 + \text{Y}_1(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + [\text{Ö}_2] + \text{Y}_2(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + [\text{Ö}_3] + \text{Y}_3(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{Ö}_1 + \text{Y}_1(\text{YF} - [\text{kp}]\text{+ş}) + [\text{Ö}_2] + \text{Y}_2(\text{YF} - [\text{kp}]\text{+ş}) + [\text{Ö}_3] + \text{Y}_3(\text{YF} - [\text{kp}]\text{+ş})$$

Onnar yiyir içir muratlarına geçiller, biz de yiyah içah muradımıza geçah. (Ölü Yiyen Derviş (I))

$$\text{Ö}_1 + \text{Y}_1(\text{TYF} - (\text{TkT} + \text{ZT} + \text{HeT} + \text{YF} -) - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{Ö}_2 + \text{Y}_2(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}])$$

$$+ \text{Ö}_3 + \text{Y}_3(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + [\text{Ö}_4] + \text{Y}_4(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}])$$

Bu gari da tezedden gırh gün gırh gece Hüsnü Yusuf’nan nişannısına toy düğün edir, yiyir içir yerin dibine geçiller... (Hüsnü Yusuf)

6.2.2. Odaklaştırma Yapılmış Birleşik Cümleler

$$\text{SrT}_1 + \text{Ö}_1 + \text{Y}_1(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}]) + \text{SrT}_2 + \text{Ö}_2 + \text{Y}_2(\text{YF} - \text{kp}[\text{+ş}])$$

Önce Köroğlu’ynan annesinin gırh gün gırh gece düğünü oldi, sona da Hasan Bey’nen Telli Hanım’ın düğünü oldi... (Köroğlu)

$KyT+\ddot{O}_4+Y_4(YF--kp[+\$])+\ddot{O}_5+HeT+[YF--kp[+\$]]+\ddot{O}_6+HeT+[YF--kp[+\$]]+\ddot{O}_7+HeT+[YF--kp[+\$]]$

Göğden üç elma düşdi, biri hekât söyliyene, biri diyneyene biri de bene. (Beyböyrek)

$YT+\ddot{O}_1+Y_1(YF--kp+\$)+[\ddot{O}_2]+Y_2(YF--kp+\$)$

Orda onnar mesud oldular. Muratlarına gavuşdular...(Yedi Kancık Babası)

Sonuç

Çalışmaya konu olan masalarda elli sekiz adet giriş, altmış adet bitiş formeli bulunmaktadır. Toplam yetmiş bir masalın elli yedisinde giriş formeli kullanılırken, on dördünde herhangi bir giriş formeli kullanılmamıştır. Yine yetmiş bir masalın altmış beşinde bitiş formeli mevcutken, altı tanesinde ise herhangi bir bitiş formeline yer verilmemiştir. Masalların yalnızca iki tanesinde tekerlemeli giriş formeli bulunmaktadır.

Masallar, Seyidoğlu tarafından önce kayda alınmış, sonra anlatıcıların ağız özellikleri korunarak yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle masalarda aynı ifadenin Erzurum'un farklı yörelerindeki ağız özelliklerini yansıtan çeşitli kullanımları mevcuttur. Örneğin "yiyip içip murada geçmek" formeli, "yedi işdiler muratlarına çeşdiler, yedi işdi yerin dibine geçdiler, biz de yiyah içah yerin dibine geçah, biz de yedih işdih muradımıza geçdih" gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Formeller, öge sayısı itibarıyla değişiklik gösterirler. Giriş formelleri, genelde üç cümleden oluşurken, bitiş formelleri, yedi sekiz cümleye kadar çıkmaktadır. Formeller, yüz altmış beş giriş, iki yüz yetmiş beş bitiş olmak üzere, toplam dört yüz kırk cümleden oluşmuştur. Cümlelerin üç yüz yetmiş bir tanesi, Ö+Y biçiminde oluşturulmuştur, diğer bir ifadeyle, basit cümle yapısındadır. Odaklaştırma en çok zaman tümlecinin öznenen önce kullanılmasıyla yapılmıştır. Birleşik cümlelerde ise en çok birleşik düz cümle kullanılmıştır.

Zaman tümleci, en sık kullanılan tümleçtir. Çünkü giriş formeleriyle masala giriş yapılırken, olayların geçtiği zaman dilimi belirsiz olduğu için “*vahdın birinde, vahdı zamanında, zamanın birinde*” gibi tümleçler sıklıkla kullanılmıştır. Giriş formellerinde gizli özne, bitiş formellerinde ise gerçek özne sıkça kullanılmıştır. Çünkü zaman tümleci ile başlamayan giriş formelleri, “*bir varmış bir yokmuş*” yapısıyla başlamıştır.

Kısaltmalar Dizini¹¹⁵

Ø: İşaretsiz biçim birimi (sıfır morfem)

+: İsim soylu öge

-: Fiil soylu öge

[...]:[x]: “x”, aslında eksiktir veya işaretli değildir.

BÖ: Bağlama öbeği

+ay: Ayrılma hâli

BrT: Beraberlik tümleci

+bu: Bulunma hâli

DT: Durum tümleci

+hd: Hedef hâli

HeT: Hedef tümleci

KyT: Kaynak tümleci

+ns: Nesne hâli

N: Nesne

+ö: Özne hâli eki

Ö: Özne

ÖAç: Açıklama bloku

SrT: Sıralama tümleci

+tk: Tekrar hâli

¹¹⁵ Dizin hazırlanırken Prof.Dr. Muharrem DAŞDEMİR’in *Oklama Yöntemiyle Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi* adlı eseri esas alınarak hazırlanmıştır.

- TkT:** Tekrar tümleci
TYF-: Tümleçleriyle yüklem fiili
YT: Yer tümleci
Y: Yüklem
YF-: Yüklem Fiili
Z1: zaman/yer/gösterme zarfı
Z2: hâl/miktar zarfı
ZT: Zaman tümleci
Zm: Zamir

Kaynakça

- Çakmak, S. (2013). ‘ ‘Var” ve “Yok” Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği. ‘Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature And History of Turkish or Turkic 8/4. 463-471.
- Daşdemir, M. (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi. 1.bs.* Erzurum: Eser Basım Yayın.
- Kara, F. (2001). *Namık Kemal’in Mektuplarında Söz Dizimi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sakaoğlu, S. (2007). *Masal Araştırmaları. 3. bs.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1975). *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar.* Ankara: Baylan Matbaası.
- Türkçe Sözlük. (2011). 11.bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

